

ТЕКСТОЗНАВСТВО. ДИСКУРСОЛОГІЯ

УДК 81'42

Н.С. Андріанова

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ ЖАНРОЛОГІЇ

У статті розглядаються підходи до віртуальних жанрів, виокремлюється низка параметрів, що дозволяють відповісти на запитання, пов'язані з проблемними сферами віртуальної жанрології, виявлено релевантні ознаки концептуальної діади «свій – чужий», зроблено етимологічний і семантичний аналіз назв концептуальної діади «свій – чужий», здійснено інтерпретативний аналіз асоціацій, пов'язаних із вказаною концептуальною діадою, проведено дискурсивний аналіз комунікативних стратегій, що забезпечують реалізацію діади в жанрі чату.

Ключові слова: віртуальний жанр, чат, блог, свій, чужий, параметр.

Андріанова Н.С. Концептуально-типологический этап формирования виртуальной жанрологии. *В статье рассматриваются подходы к виртуальным жанрам, выделяется ряд параметров, позволяющих ответить на вопросы, связанные с проблемными сферами виртуальной жанрологии, выявлены релевантные признаки концептуальной диады «свой – чужой», проведен этимологический и семантический анализ названной концептуальной диады «свой – чужой», осуществлено интерпретативный анализ ассоциаций, связанных с указанной концептуальной диадой, проведено дискурсивный анализ коммуникативных стратегий, обеспечивающих реализацию диады в жанре чата.*

Ключевые слова: виртуальный жанр, чат, блог, свой, чужой, параметр.

Andrianova N.S. Conceptual and typological stage of formation of virtual genre studying. *The article discusses approaches to virtual genres singled out a number of options that allow you to answer the question attributed to problem areas of the virtual genre studying, relevant features of the conceptual dyad «own – stranger» are identified, etymological and semantic analysis of the names of the conceptual dyad «one – a stranger» are made, interpretive analysis of associations connected with the mentioned conceptual dyad, discourse analysis conducted analysis of communication strategies to ensure the implementation of the dyad in genre of chat.*

Keywords: virtual genre, chat, blog, one's, a stranger, parameter.

Незважаючи на те, що вивчення мовленнєвих жанрів – один із найактуальніших напрямів лінгвістики, у жанрології все ще залишається багато лакунів, про що свідчать множинні типології жанрів, засновані на різних критеріях. Проте відмінності в підходах і трактуванні категорії жанру як слов'янських, так і західних лінгвістів є ще одним підтвердженням зростаючого інтересу до жанрології, що може бути пов'язано зі спробами категоризації світу, визначенням меж і принципів когнітивно-прагматичної організації комунікативних практик, дослідженням мовленнєвих спільнот як жанроутворювального феномена.

Найбільш актуальні лінгвістичні підходи до концепції жанрів були розглянуті В. Дементьевим та об'єднані в три групи [5: 109]. Першу групу складають теорії, які спіраються на класичне визначення жанру, запропоноване

Аристотелем і далі розроблене Н. Буало. Цей підхід не має «необхідної гнучкості та динамізму» [5: 109], щоб бути використаним у лінгвістичному вивченні мовлення. До другої групи належать описи окремих аспектів жанрової організації мовлення. Ці роботи містять багато цінної інформації, але не пропонують цілісної концепції мовленнєвого жанру. Відзначається існування стійких форм мовлення й мовленнєвої поведінки, вторинність складових елементів базової одиниці, структурність, відповідність мовленнєвих дій типу дійсності, надаються різні інтерпретації класифікацій (В. Пропп – для фольклорних жанрів, D. Crystal – для інтернет-жанрів тощо). У третю групу виділено дослідження, що ґрунтуються на теорії М. Бахтіна, та його послідовників Г. Вежбицької, Н. Арутюнової, Ст. Гайди й ін.

Підходи західної лінгвістики до концепції жанрів були узагальнені Л. Бреур. Дослідниця відзначила, що західна жанрологія формується в межах дискурсивного аналізу й розвивається за трьома основними напрямками: у межах інтеракціоністського та функціонального підходів, а також із позицій мовленнєвого реєстру [12].

Таким чином, теорія мовленнєвих жанрів у світовому науковому дискурсі має міждисциплінарний характер.

У слов'янському мовознавстві сформувався лінгвокультурний підхід до концепції жанрів. Жанр розглядається як комунікативна інтенція, «складова мовного універсуму певної етнічної культури» [2: 45], як культурний феномен, зумовлений традиційно народною культурою в усіх формах її прояву та існування. В. Маслова як ключову категорію жанрології розглядає людину. «Людина – основний об'єкт дослідження в низці літературних жанрів: життєписах, хроніках, літописах, автобіографіях, творах епістолярного жанру, некрологах та проповідях» [6: 94]. Дослідниця відзначає лінгвогендерологічні аспекти жанрової диференціації: «Найбільш поширений жанр комунікації чоловіків – бесіда-інформація, а жінок – приватна бесіда. Жінки частіше використовують зворотний зв'язок, підтримуючи її словом «так», яке ще не означає згоду» [там само: 103].

До цієї позиції долучаються прибічники етнолінгвістичного підходу, завданням якого є «визначення ступеня стійкості, клішованості тексту, його ареалу, нарешті, колекціонування та картографування його варіантів» [9: 46–47]. Одними з перших з'явилися дослідження Д. Лихачова в галузі зародження й розвитку жанрів давньоруської літератури як відображення ментальності народу. Б. Путілов указав на можливість реконструкції етнографічного субстрату в його достовірних формах і розглядав таку можливість крізь призму пісенних обрядових жанрів, що піддаються руйнуванню і контамінації. Л. Виноградова зверталася до вивчення механізмів слова й обряду, при яких «зміни особливостей ритуалу відбуваються залежно від мотивів та образів фольклорного тексту, випадково включеного в обрядовий комплекс», а текст, «спочатку не пов'язаний із ритуалом, починає впливати на його структуру, семантику, термінологію», тобто продукувати жанрові модифікації. На перетині етнолінгвістики й когнітивної науки досліджують мовленнєві жанри польські лінгвісти Ст. Гайда та Л. Пісарек.

В основі когнітивно-прагматичного підходу – діалогічна природа мовленнєвого жанру, який розглядається як «вербальне оформлення типової ситуації соціальної взаємодії людей» [1: 53]. В Інтернеті фактор діалогічності знає змін, оскільки основу мережевої комунікації становить її різноспрямованість, що реалізується в глобальному полілозі.

Відмінності суто лінгвістичного та прагматичного підходів до вивчення жанрів були визначені В. Дементьевим: «1) орієнтація на монолог ~ орієнтація на діалог; 2) орієнтація на логіку, граматику → психологію ~ орієнтація на взаємодію, яка перебуває в соціально-культурних умовах конкретної ситуації → соціологію» [5: 28–29]. Цієї ж думки дотримується К. Долинін, розглядаючи мовленнєвий жанр як засіб організації соціальної взаємодії, що виконує низку функцій: 1) активує в мовленнєвій події відповідний сценарій і таким чином формує комунікативну позицію адресата; 2) визначає мовленнєву поведінку адресанта; 3) націлює мовця на комунікацію в певному жанрі, що дозволяє йому маніфестувати себе як носія певного статусу; 4) об'єднує суб'єктів у межах соціуму: успішна інтеграція в соціумі припускає володіння як певною мовою, так і загальноприйнятими правилами мовленнєвої поведінки.

С. Гіндін розглядає жанр як одиницю мовлення і вважає, що він є об'єктивним феноменом мовленнєвої практики суспільства. За словами С. Гіндіна, жанр існує «у свідомості носіїв мови як граматики або словник» [3: 41–42].

Вироблення параметрів ідентифікації мовленнєвих жанрів (МЖ), визначення комунікативних причин перехідних явищ і жанрових трансформацій – необхідний етап становлення жанрології. На думку Ф. Бацевича, перехід комунікації з одного жанру в інший може супроводжуватися зміною стратегій і тактик спілкування, тематики розмови, моделі адресанта й адресата, модальності, тональності, атмосфери спілкування тощо [1: 130–132].

Щодо відношення МЖ і стратегій комунікації О. Іссерс зазначає, що якщо цілі мовленнєвих стратегій тривалі, розраховані на певний іллокутивний ефект, то цілі мовленнєвого жанру лімітовані конкретною ситуацією, епізодом, тому їх можна вважати аналогом комунікативних тактик, що реалізуються під загальним контролем стратегій учасників інтеракції.

Моделі мовленнєвих жанрів зумовлені більш віддаленим соціальним контекстом мовленнєвого акту – типовою ситуацією і темою дискурсу. Мовленнєвий жанр досить важко ідентифікувати в межах однієї лінгвістичної дисципліни. Міждисциплінарність мовленнєвих жанрів зумовила той факт, що вони все частіше «сприймаються як прагматична соціопсихоконгнітивна категорія мовного коду, тобто мови в процесах спілкування, формування дискурсів, яка містить способи представлення типової ситуації в образі конкретних комунікативних тактик і комунікативних кроків розгортання дискурсу» [1: 45].

Близької думки дотримуються західні дослідники С. Berkenkotter і Т. Huskin, які в руслі соціоконгнітивного підходу запропонували п'ять жанроутворювальних параметрів: 1. *Динамізм*. Жанри – динамічні, гнучкі,

швидко змінюються залежно від соціокогнітивних потреб форми. 2. *Ситуативність* зумовлена професійною або іншою діяльністю людини. Знання норм і принципів організації жанру – ситуативний когнітивний акт, що фіксує занурення людини в культурну ситуацію. 3. *Форма і зміст*. Головний їхній критерій – доречність залежно від часу й обставин. 4. *Двоїстість*. Використання певних норм жанру зумовлене соціальним середовищем, яке відтворюється в цих нормах. 5. *Залежність від соціуму*. Жанри сигналізують про дискурсивні мовленнєві практики, їх епістемологію, ідеологію та соціальну онтологію [10: 4].

У межах міждисциплінарного підходу проводять свої дослідження і J. Yates, W. Orlikowski. Вони вважають, що жанри мають бути вивчені з позицій лінгвістики, риторики, літературознавства та інших гуманітарних дисциплін, будь-яким чином пов'язаних із теорією жанру. Такий підхід зумовлений призначеною для соціальної взаємодії, особливо в її вербальному прояві. На думку J. Yates, W. Orlikowski, жанри створюють «рамку» для академічної, ділової комунікації і є когнітивною основою міждисциплінарної методології та професійних комунікативних практик.

Міждисциплінарний підхід до жанрології представлений і в концепції І. Горелова та К. Седова, які розглядають мовленнєвий жанр як «вербально-знакове оформлення типових ситуацій соціальної взаємодії людей» [4: 67].

Ці ж дослідники наголошують на психолінгвістичній природі жанрів, які в мовній свідомості людини зафіксовані «у вигляді готових сценаріїв, зразків» [4: 67], традиційних жанрових канонів, але ці сценарії починають діяти в процесі комунікації на підсвідомому, інтуїтивному рівні та залежать від жанрової й мовної компетенції носія мови. Оволодіння жанрами пов'язане, по-перше, з розвитком пізнавальних здібностей і, по-друге, з розширенням соціального досвіду. Причому, як вважає К. Седов, «жанрове мислення починає формуватися значно раніше перших вербальних проявів, задовго до початку формування мовної структури» [8: 43]. К. Седов запропонував виділяти мовленнєвий жанр у вузькому значенні терміна – як мікрообряд, що є вербальним оформленням взаємодії партнерів, тобто це досить тривала інтеракція, яка породжує діалогічну єдність чи монологічне висловлювання, що містить кілька мікротекстових одиниць; субжанр – як жанрову форму, що є одноактним висловлюванням, котре зазвичай дорівнює одному мовленнєвому акту й може входити в жанр як тактика (внутрішньожанрова тактика – сюжетний поворот у межах жанрової інтеракції); гіпержанр – як мовленнєві форми, супроводжані соціально-комунікативними ситуаціями, які поєднують у своєму складі кілька жанрів (гіпержанр – застілля; жанри – тост, застільна розмова тощо).

Практичне володіння набором основних мовленнєвих жанрів розглядається лінгвістами як невідмінна умова мовної компетенції [7: 26–27]. Оскільки людське спілкування здійснюється в мовленнєвих жанрах, необхідно їх вивчення. «Сумнів може виникнути тільки стосовно навчання мовленнєвим жанрам. Швидше, навчати можна лише тим із них, які одночасно є або хоча б можуть бути і риторичними» [7: 28–29]. О. Сиротиніна розмежовує два

типи жанрів: мовленнєві (за відсутності спеціально спланованої, свідомо використаної побудови мовлення та вживання в ньому певних мовленнєвих засобів) і риторичні (у разі свідомого планування та вживання тих чи інших засобів) [7: 31].

У цьому ж ключі практичного використання жанру велися розробки й західних дослідників. Так, R. Tench було підкреслено, що основою визначення жанру має послужити не теоретичний підхід, а прагматичний, націлений на вирішення практичних завдань, наприклад, навчання людей певним жанрам письма, викладання мови. Найбільш цитованим є визначення жанру в прагматичному ключі, запропоноване V. Bhatia: «... це комунікативна подія, яка позначається, може бути охарактеризована за допомогою набору комунікативних цілей, ідентифікованих і поділюваних членами професійної чи наукової спільноти, де ця подія час від часу відтворюється. Досить часто вона сильно структурована й конвенціональна щодо обмежень, які накладаються залежно від цілей, змісту, форми та функціональної цінності висловлювання. Однак ці обмеження використовуються членами – експертами цієї дискурсивної спільноти для досягнення особистих цілей у межах соціально допустимих» [11: 3].

В американській жанрознавчій традиції превалюють дискурсивний та синтезований дискурсивно-соціолінгвістичний підходи до дослідження жанру. Наприклад, Antoon van Dijk вважає мовленнєву подію, яка позначає закінчене мовленнєве спілкування, інтеракцію, макродіалог або макротекст найбільшим дискурсивним елементом. Для позначення простих і складних мовленнєвих подій дослідник пропонує іменування «жанр дискурсу». Дж. Свайлс кваліфікує жанр як клас комунікативних подій, складниками яких служать комунікативні цілі, що є спільними для членів дискурсивної спільноти й зумовлюють структуру дискурсу. J. Swales розглядає жанр як посередника між людиною та суспільством, наголошуючи на зумовленості жанру дискурсивною практикою суспільства, яка визначається комунікативними цілями і соціальними механізмами. Мета жанру визначає його структуру, стиль і впливає на вибір змісту. J. Swales пропонує трирівневу модель жанру, яка містить комунікативну мету (*communicative purpose*), що реалізується через структуру руху (*move structure*) за допомогою риторичних стратегій (*rhetorical strategies*).

У межах дискурсивного підходу Т. Erickson пропонує ситуаційну теорію жанрів. Учений виходить із положення, що основою конвенціональності жанрів є їхня комунікативна відтворюваність, зумовлена трьома факторами – технологічним, соціальним та інституціональним. Ця відтворюваність дає змогу дискурсивній спільноті досягти поставлених комунікативних цілей [13: 2]. Т. Erickson пропонує таке визначення жанру: «комунікативний шаблон, створений під безпосереднім впливом індивідуальних, соціальних і технологічних факторів, які неявно присутні у відтвореній комунікативній ситуації. Жанр структурує комунікативний процес, створюючи «колективні» очікування про форму та зміст спілкування і полегшуючи виробництво і відтворення комунікації» [13: 2].

Показовим для американської лінгвістики є назва роботи С. Miller «Жанр як соціальний акт». Дослідниця виходить із характерного для американської лінгвістики розуміння дискурсу як соціально конструйованого та соціально конструюючого феномену: «він конститує ситуації, об'єкти знання, соціальні ідентичності людей, груп і їх взаємини. Він конститує – у значенні допомагає підтримувати і відтворювати соціальний статус-кво і, у той же час, сприяє його трансформації» [14: 158–159]. Жанр за подібного підходу розглядається як соціальний конструкт, типізована риторична дія, визначає діяльність дискурсивного суспільства. С. Miller підкреслює ситуаційну зумовленість жанру комунікативним середовищем і формулює ієрархію смислів у моделі комунікації: людська природа – культура – форма життя – жанр – епізод чи стратегія – мовленнєвий акт – локуція (мовленнєвий зворот) – мова – досвід. Надалі дослідниця визначає позицію жанру між макрорівнем культури та мікрорівнем мови, звертаючи увагу на відтворюваність жанрів [14: 160–161].

Таким чином, проведений огляд підходів до категорії жанр свідчить про тривалість активного процесу формування жанрології, що передбачає необхідність узагальнення всіх наявних підходів. Таку спробу зробив В. Дементьев: він розрізнив генристику (жанрологію), спрямовану на суто лінгвістичне вивчення жанрів; жанрознавство, орієнтоване на прагматичний аналіз; комунікативну генристику, що розглядає жанр як гібридне явище між мовою й мовленням; когнітивну генристику, орієнтовану на когнітивне моделювання жанрових зразків.

Отже, перед лінгвістикою виникає завдання розроблення концепції мовленнєвого жанру, яка б містила і суто лінгвістичний, і комунікативно-прагматичний, і когнітивний підходи. Саме така концепція дасть змогу розглянути жанр як міждисциплінарний, поліпарадигмальний феномен, що впливає на комунікативне життя соціуму й формується разом зі змінами комунікативних практик у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич Ф.С.** Лінгвістична генологія : проблеми і перспективи / Флорій Сергійович Бацевич. – Л. : ПАІС, 2005. – 264 с.
2. **Вежицкая А.** Русские культурные скрипты и их отражение в языке / А. Вежицкая // Русский язык в научном освещении. – 2002. – № 2(4). – С. 6–34.
3. **Гиндин С.И.** Речевые жанры и языковое сознание / С.И. Гиндин // Языковое сознание : тезисы докл. IX Всесоюз. симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1988. – С. 41–42.
4. **Горелов И.Н.** Основы психолингвистики : [учеб. пособ.] / И.Н. Горелов, К.Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2001. – 303 с.
5. **Дементьев В.В.** Изучение речевых жанров : обзор работ в современной русистике / В.В. Дементьев // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 109–121.
6. **Маслова В.А.** Лингвокультурология : [учеб. пособ. для студ. вузов] / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Academia, 2001. – 208 с.
7. **Сиротинина О.Б.** Некоторые размышления по поводу терминов «речевой жанр» и «риторический жанр» / О.Б. Сиротинина // Жанры речи. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1999. – Вып. 2. – С. 26–31.
8. **Слухай Н.В.** Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : [навч. посіб.] / Н.В. Слухай, О.С. Снитко, Т.П. Вільчинська. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2011. – 367 с.

9. **Толстой Н.И.** Вербальный текст как ключ к семантике обряда / Н.И. Толстой // Структура текста – 81 : [тезисы симпозиума]. – М. : Ин-т словяноведения и балканистики, 1981. – С. 46–47. 10. **Berkenkotter C.** Genre Knowledge in Disciplinary Communication : Cognition / Culture / Power. Hillsdale / C. Berkenkotter, T. N. Huckin. – N. Y. : Lawrence Erlbaum Associates, 1995. – 219 p. 11. **Bhatia V. K.** Analysing Genre. Language Use in Professional Settings / Vijay K. Bhatia. – L. ; N. Y. : Longman, 1993. – 246 p. 12. **Breure L.** Development of the Genre Concept [Електронний ресурс] / L. Breure. – Режим доступу : http://www.cs.uu.nl/people/leen/GenreDev/Genre_Development.html. 13. **Erickson T.** Making Sense of Computer-Mediated Communication (CMC) : Conversations as genres, CMC Systems as Genre Ecologies / T. Erickson // Proceedings of the 33rd Hawaii International Conferences on System Sciences. – 2000. – 412 p. 14. **Miller C. R.** Genre as Social Action / C. R. Miller // Quarterly Journal of Speech. – 1984. – № 70. – P. 151–167.